Memorie, cultură, semnificaţii politice şi identitare în presa literară a exilului românesc

Dan ANGHELESCU

1. Presa literară a exilului românesc expresie a luptei pentru memorie şi identitate

Apariţia revistelor literare ale exilului românesc nu s-a produs dintr-o necesitate de auto-afirmare a unor scriitori dornici de glorie. Cei care au semnat în paginile acestora erau personalităţi formate, puternice, deja cunoscute. Ceea ce avea să-i reunească se configura sub forma gravă a unei necesităţi imperioase de a găsi un răspuns la dezlănţuirea „celei mai grave crize pe care o cunoscuse neamul românesc în lunga şi dramatica lui istorie."[1] Comunismul, adus în ţară pe tancurile trupelor invadatoare ale Rusiei Sovietice, îşi inaugura dominaţia în România prin ofensiva, de o violenţă fără precedent, îndreptată împotriva întregii societăţi româneşti, a instituţiilor, a economiei, a învăţământului, a ştiinţei, a istoriei, a culturii, a spiritualităţii şi în general a tuturor acelor valori prin care românii, într-o perioadă istorică deosebit de scurtă îşi legitimaseră – în chip strălucit – apartenenţa de fapt şi de drept la valorile culturii şi civilizaţiei europene. „Aproape peste noapte, îşi aminteşte Pia Pillat Edwards [2] în paginile romanului autobiografic intitulat *Zbor spre libertate* [3], valorile şi credinţele noastre, tot ceea ce până atunci consideraserăm sfânt şi ne ajutase să trăim, întreaga structură a lumii noastre interioare şi exterioare, constituiau tocmai motivele pentru care trebuia să fim exterminaţi. Mijloacele prin care urma să fim anihilaţi ne făceau să ne dăm seama cu groază de procesul de dezintegrare căruia îi căzuserăm victime, ca fiinţe umane şi ca popor.(…) Într-un timp record, întreaga structură a României devenise un instrument de teroare bazat pe sistemul NKVD. (…) Arestările a mii şi mii de oameni din întreaga ţară s-au produs cu o sălbăticie înfiorătoare şi cu o totală lipsă de discriminare. Metodele de a smulge *mărturisiri* pe o scară neînchipuit de largă, fiecare ducând la noi şi noi arestări, erau infailibile. Puţini erau cei care rezistau torturilor fizice la care erau supuşi în timpul aşa-numitelor interogatorii, a căror inventivitate şi bestialitate erau

[1] În Cuvânt de început al revistei „Luceafărul" (editată de Mircea Eliade şi Virgil Ierunca la Paris în 1948), se spune textual: „Oricât de diferite ar fi criteriile noastre estetice, fiecare din noi credem că istoria nu se mai întoarce înapoi, că libertăţile de gândire şi expresie, atât de anevoie cucerite de elitele europene şi româneşti nu mai pot fi desfiinţate".

[2] Pia Pillat, fiica pictoriţei Maria Pillat-Brateş şi a poetului Ion Pillat. Ca şi fratele ei, Dinu Pillat, s-a născut cu un remarcabil talent literar. Autor al unor cărţi care vor deveni probe greu acuzatoare în procesul Noica-Pillat înscenat de Gheorghe Gheorghiu-Dej intelectualilor români, Dinu Pillat va fi condamnat la ani grei de închisoare.

[3] Povestea autentică şi cutremurătoare a evadării autoarei şi a soţului ei (cunoscutul intelectual şi om politic Mihai Fărcăşanu) din România aflată sub teroarea ocupaţiei bolşevismului sovietic.

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

de aşa natură încât chiar şi oamenii cei mai rezistenţi se prăbuşeau până la urmă" (Pillat Edwards 2006: 21).

Creionată lapidar, aceasta era situaţia în care toţi cei care-şi mai păstraseră un dram de luciditate erau conştienţi că asistă la o catastrofală distrugere a întregii ţări, a tradiţiilor, culturii şi – în ultimă instanţă – chiar a coordonatelor identitare ale neamului românesc. Era absolut firesc, pentru intelectualitatea ajunsă în exil şi pentru toţi românii (puţini) care îşi aflaseră un refugiu din calea bolşevismului, să urmărească cu o vie îngrijorare şi să reacţioneze, protestând prin toate mijloacele pe care le stăteau la îndemână (foarte reduse din păcate) faţă de abominabila tentativă de asasinare spirituală a unei întregi naţiuni.

În cunoscutul său studiu dedicat perioadei postbelice, Tony Judt sesiza, fapt esenţial, că Stalin se deosebea de toţi ziditori de imperii care îl precedaseră prin obsesia obstinată de reproducere, în teritoriile ocupate, a tuturor formelor de guvernare şi organizare socială existente în Uniunea Sovietică. La finele războiului devenise deja evidentă intenţia lui de a remodela, de a recreea Europa de Est după modelul sovietic, de a reproduce istoria, instituţiile şi practicile sovietice în fiecare dintre micile state controlate acum de partidele comuniste (Judt 2008: 163). Aşadar toate, absolut toate ţările ocupate vor fi obligate să devină (Tony Judt citează o formulare a profesorului Kenneth Jowett de la Universitatea din Berkeley), „miniaturi contigue" ale Uniunii Sovietice. „Fiecare urma să suporte reforme economice, să adopte planuri cincinale, să devină un stat poliţienesc şi să fie condusă de un partid comunist subordonat în totalitate dictaturii comunismului moscovit" (Judt 2008: 163.)

1.1.Colonizarea culturală a României

Aspectul realităţilor din România primilor ani de după ocupaţia sovietică ilustra pe deplin ideea unui evident proces de *colonizare culturală.* Într-un dens articol, unul dintre străluciţii colaboratori ai revistei ,,Luceafărul" de la Paris limpezea pe deplin (cu date concrete) sensurile acestei sintagme. Analiza lui – instrumentată cu o exemplară acribie – oferea, la vedere, măsura reală (şi monstruoasă) a modului în care efectiv aveau loc aşa-numitele *prefaceri revoluţionare* iniţiate de comunişti în anii '50. Textul acestui veritabil studiu politic (apărut la rubrica de cronică culturală) poartă semnătura lui Iosif Moldoveanu (pseudonim al lui George Ciorănescu).

Încă din titlul articolului esenţa a ceea ce urmează se desluşeşte cu o remarcabilă claritate: *Sovietizarea culturii române!...* Nu mai puţin semnificativă este şi fraza cu care autorul îşi începe discursul:

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

> Titlul de cronică a culturii româneşti actuale nu este prea fericit ales, sublinia autorul articolului, căci o cultură dirijată şi sever controlată de Stat îşi pierde caracterul esenţial al libertăţii creaţiei artistice, pentru a se asimila cu o producţie economică etatizată oarecare". Şi descrierea amplă a stării de lucruri instrumentate de ocupanţi în cultura din România nu lasă nici un loc de îndoială asupra intenţiilor către care tinde acest demers: „Producţia culturală din Republica Populară Română are un vădit scop practic: să fie instrumentul educativ şi propagandistic al politicii comuniste. Ori se pare că politicul a impus culturii două teme fundamentale ce revin în toate manifestările culturale recente: glorificarea U.R.S.S.-ului şi proslăvirea noii ordini economice. Propaganda culturală filo-rusă se face prin institute, ziare şi reviste, al căror număr sporeşte în fiecare zi. În ordine cronologică, prima asociaţie care şi-a propus să sovietizeze şi să proletarizeze cultura română a fost „A.R.L.U.S."-*ul*, care, prin filialele sale întinse în toată ţara, a integrat forţat pe toţi intelectualii români într-o şcoală politică unde se explica numai catehismul comunist. Activitatea „A.R.L.U.S."-ului va culmina cu serbările ce vor avea loc în octombrie 1948, cu ocazia Congresului ei general, serbări închinate prieteniei ruso-române. Paralel cu „A.R.L.U.S."-ul funcţionează Institutul de Studii Româno-Sovietic, înfiinţat la 3 iunie 1947, unde domneşte acelaşi spirit de adulaţie moscovită. Tot ce a apărut, în domeniul cultural, în economia politică sau arta militară mai de valoare, este creaţia spirituală a unui *geniu* rus. Redăm titlurile câtorva dintre conferinţele ţinute în cadrul Institutului de studii româno-sovietic, gravitând in jurul fenomenului rus. În ultimul ciclu de conferinţe au putut fi audiaţi: Constantinescu-Iaşi vorbind despre *Arhitectura rusă din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*; Sălăgeanu despre *Problemele fotosintezei în cercetările sovietice*; Barbu Lăzăreanu, rectorul Universităţii Muncitoreşti, despre *Influenţa folklorului slav, a celui rus cu deosebire, asupra basmului românesc* etc.

1.2.Aculturaţia totalitară: război împotriva memoriei şi dimensiunii identitare

Fenomen singular, care nu poate fi înţeles decât ca efect determinat de o sublimă comuniune ivită pe terenul tenacităţii în afirmarea, susţinerea şi apărarea valorilor spiritualităţii româneşti, revistele literare ale exilului s-au conturat şi din perspectiva proiectului unei anumite continuităţi cu literatura interbelică a cărei dezvoltare – în România sovietizată – fusese oprită, distrusă, interzisă… Ele deveneau entităţi de activitate culturală destinate să funcţioneze, în lumea liberă, pentru refugiaţii români. Ca paradigmă spirituală, specificul lor se concretiza în forme de manifestare capabile să contracareze efectele violentului proces de *aculturaţie totalitară* prin care se încerca distrugerea completă a culturii, a istoriei, a memoriei şi a spiritualităţii unui întreg popor. Deosebit de semnificativ este un veritabil *îndreptar* al scrisului din exil, mărturisit în *Cuvânt înainte* din numărul 1 al revistei „Destin" (Madrid, iunie 1951), în care fenomenul emigraţiei este descris ca un proces de dezintegrare istorică şi spirituală. Cât despre elitele intelectuale româneşti, aruncate de circumstanţele istorice tragice, prin care trece neamul nostru, dincolo de Ţară, se afirmă că ele

> constituie, pe măsura autenticităţii lor, nu simple mănunchiuri de individualităţi deplasate din spaţiul lor normal de creaţie în spirit, ci adevărate frânturi de Ţară, reprezentând întreg universul românesc (…), monade de vieaţă şi cultură românească.

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

Referindu-se la evenimentele de natură excepţională sau tragică trăite de individ sau de grup, Tzvetan Todorov sublinia faptul că „devine o datorie: aceea de a-şi aminti, aceea de a depune mărturie. /…./ Viaţa a pierdut înaintea morţii, dar memoria câştigă în lupta sa împotriva neantului" (Todorov 1999:16). Fără îndoială că astăzi – încercând să distingem sensurile, nici acum prea limpezi, precum şi numeroasele semne de întrebare ce încă mai plutesc pe deasupra evenimentelor veacului XX – suntem, totuşi, în situaţia de a înţelege ceva mai profund afirmaţiile lui Todorov care avertizează că, începând din veacul XX, „memoria este ameninţată" (Todorov 1999: 9). Reală confirmare privind existenţa unei asemenea primejdii au fost şi afirmaţiile lui Primo Levi – potrivit căruia – întreaga istorie a *Reich-ului milenar* nu ar fi fost – la urma urmei decât un amplu război îndreptat împotriva memoriei (Levi 1989: 31). Afirmaţia se va fi dovedit perfect valabilă şi în cazul când se aplică realităţilor generate de totalitarismul comunist. Să ne reamintim repetatele demersuri de mistificare şi *re-inventare a* propriei noastre istorii care, în esenţa lor, nu exprimau altceva decât o tentativă obstinată de ocultare a sensului real al unor anumite evenimente şi – în ultimă instanţă – nu erau altceva decât o operaţie dirijată de distrugere efectivă a memoriei!

Pentru cine este dispus să înţeleagă lucrurile până la capăt, deliberata mistificare a trecutului se instrumenta în scopuri foarte precis determinate. Rezumând consideraţiile subtile din textele lui Todorov un aspect apare în toată lumina evidenţei: trecutul este – înainte de toate – şi unul dintre principalele elemente constitutive ale identităţii individuale. Orice persoană este *compusă* atât din propriile imagini despre ea însăşi, cât şi din acelea care se configurează ca imagine a colectivităţii din care ea face parte integrantă. Prin urmare orice fiinţă umană resimte, firesc, nevoia să îşi afirme (să i se accepte şi să i se confirme) apartenenţa la un anume grup, cu tot ceea ce este mai reprezentativ pentru acesta. Este unicul mijloc de a obţine recunoaşterea existenţei sale imediate dintr-o perspectivă care, conturând o întreagă densitate a unor fapte din trecut, devine capabilă să prefigureze şi să asume un anumit tip de rezonanţă prin care o individualitate se auto-proiectează în viitor... Prin aceasta persoana aderă la/ subscrie, îşi asumă opţiunea către o anumită scară de valori. Este o dimensiune indispensabilă fiecăruia, căci – subliniază autorul amintit –, fie că sunt catolic, parizian, ţăran sau comunist, nu risc să fiu înghiţit de neant.

> Chiar dacă nu eşti deosebit de perspicace (concluzionează el), nu se poate să nu observi că lumea contemporană evoluează spre o mai mare omogenitate şi uniformitate, şi că evoluţia aceasta dăunează identităţilor şi apartenenţelor tradiţionale. [...] nevoia de identitate personală se întâlneşte cu aceea colectivă; [...] doar construindu-ne un trecut comun putem beneficia de recunoaşterea datorată grupului (Todorov 1999: 52).

Violentul atac pe care totalitarismul, prin ideologie şi teroare, îl declanşa asupra memoriei (atât a celei colective cât şi a celei individuale) punea în acţiune un teribil *appareil sanglant de la destruction*, o industrie de falsificare a conştiinţei şi deturnare a realităţii, o *fabrică* de opinie publică şi un despotism dezlănţuite asupra

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

mentalului, o monstruoasă *tehnologie* de mutilare a minţii, de pustiire a sufletelor, un demers deliberat de distrugere sistematică a imaginii omului despre sine şi despre ceilalţi. Se miza astfel, cu evidentă premeditare, pe o cât mai profundă (şi definitivă!) *amuţire* a gândului, a interiorităţii şi deci, implicit, pe totala dizolvare a fizionomiei identitare, atât a fiecărei persoane în parte, cât şi (prin extindere generalizată) a fizionomiei identitare a unei întregi naţiuni.

1.3. Cultura ca formă de luptă politică

Iată, prin urmare, de ce în presa literară a exilului românesc se remarcă – trăsătură esenţială – o deosebit de pregnantă dimensiune combativă. Ea devine astfel un mod permanent de asumare şi concretizare a datoriei, obsesiv repetată, privind *conservarea şi apărarea memoriei.* În lipsa unei asemenea poziţionări, imponderabila şi indelebila amprentă prin care se lasă întrezărită identitatea spirituală a unei naţiuni ar fi condamnată la o rapidă şi definitivă disoluţie. Efect previzibil (reacţie prin ricoşeu) manifestările acestei revuistici vor tinde – la fel de constant – şi către o demantelare a falacioaselor proiecţii emanate de utopia comunistă. Dar totodată, pe traseul impus de amintitele circumstanţe, vom constata că raţiunile, temeiurile şi modurile de structurare au fost cu totul altele decât acelea care, de-a lungul timpului generau apariţia unor publicaţii literare. Până şi faptele propriu-zise de comunicare (literară, analitică, socială, strict informativă sau ştiinţifică) indiferent de forma abordată, generează – invariabil – şi chiar au o modalitate specifică de a păstra conotaţiile unei atmosfere tensive. Şi evident, din perspectiva pe seama căreia sunt vehiculate se manifestă, subsidiar, ca elementele unei nesfârşite – şi voit eclatante – confruntări.

Într-un eseu intitulat *O paranteză cât o existenţă* Monica Lovinescu ilustra cât se poate de semnificativ atmosfera ostilă cu care erau întâmpinaţi refugiaţii români în Franţa de după 1947, când intelectualitatea occidentală se situa, în covârşitoarea ei majoritate, la stânga eşichierului politic. Se pare că deja la momentul respectiv inteligheţia franceză renunţase cu totul să mai aspire la ceea *gândire întrebătoare* care, potrivit sociologului Edgar Morin, ar fi trebuit să caracterizeze esenţa naturii unei intelectualităţi moderne. *Demarxizarea* elitelor pariziene avea să se producă (şi într-o proporţie nu tocmai convingătoare) abia prin anii şaptezeci. Era normal ca o atare conjunctură să determine configuraţii ceva mai speciale în sfera exprimărilor din revuistica literară a românilor din exil, reliefându-i cu şi mai multă pregnanţă caracterul polemic. Acest aspect avea să pună în lumină şi faptul că, pentru scriitorii români exilul – aşa cum avea să se contureze el în realităţile nici pe departe blânde ale timpului – va îmbrăca în întregime semnificaţia unei *existenţe în suspensie.* (Să notăm – şi e semnificativ – că sintagma i-a aparţinut lui Vintilă Horia!).

Va trebui de asemenea să nu scăpăm din vedere faptul că „acest exil care – aşa cum avea să constate cu mâhnire George Uscătescu – în plan politic nu a adus nimic durabil, în comunitatea sa fragilă, a realizat pe plan cultural un efort semnificativ". (Uscătescu 1956: 8).

În jurnalul său parizian (16 februarie 1949) Mircea Eliade făcea o adnotare care – şi peste ani – îi va dovedi subtila înţelegere a motivaţiilor ce puteau anima, în acel moment, intelectualitatea exilului românesc: „…adversarul nu se îngrijorează

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

decât de *elite* care, cu un sistem poliţienesc bine pus la punct, prezintă avantajul că pot fi suprimate fără dificultăţi". Ceea ce – chiar la momentul respectiv – se petrecuse deja în România. Prin urmare, aşa cum clarvăzător notase Eliade – *a face cultură devenise unica politică eficace pe care exilaţii o aveau la dispoziţie.* „Situaţiile tradiţionale au fost demult inversate: astăzi politicienii nu se mai situează în centrul propriu-zis al istoriei, ci savanţii, elitele intelectuale" (Eliade 1973: 103).

Primele manifestări revuistice apăruseră chiar în anii imediat următori ('48 – '49) instalării comunismului prin „Revista (subintitulată a) scriitorilor din exil, Luceafărul", la Paris şi „Orizonturi" ('49–'53) publicată la Stuttgart sub egida *Cercului de Studii şi Cercetări al Românilor din Germania.* Încă din perioada acelor începuturi se conturaseră pregnant şi problematicile dominante: definirea şi afirmarea *identităţii culturale***,** precum şi grija pentru o cât mai adecvată aducere în exprimare a s*ensurilor suferinţei şi experienţelor exilului.* Edificatoare din această perspectivă sunt paginile publicate de Mircea Eliade din „Luceafărul" (*Lauda culturii româneşti* şi *Două tradiţii spirituale româneşti).* Dar – în egală măsură şi nu fără un anume patos – se scrie şi despre emigraţia politică şi despre misiunea scriitorilor români din exil, despre tipologia spirituală a emigraţiei româneşti, despre valorile exilului, apoi despre limba română şi caracterul naţional. Numeroase articole apar sub semnăturile unor George Uscătescu, Constantin Ghidel, Ştefan Teodorescu. Demersurile de promovare a *valorilor culturii naţionale* şi ale *esenţei sufletului românesc* vor căpăta însă o deosebită amploare odată cu apariţia la Madrid a revistei „Destin" (1951-1972), paginile ei reunind cele mai prestigioase semnături ale elitei exilului românesc începând cu George Uscătescu (directorul revistei), Mircea Eliade, Vintilă Horia, Horia Stamatu, Stefan Baciu, Nicu Caranica, Pamfil Şeicaru, Basil Munteanu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ştefan Lupaşcu, Al Busuioceanu, Paul Miron, I.D.C. Coterlan, Emil Ionescu, Horia Precup, Grigore Ghica, Al. Ciorănescu, Mira Simian Baciu, Radu Enescu. O preocupare – de alfel constantă – şi intens susţinută a publicaţiei se va manifesta vis a vis de dezbaterile asupra destinelor culturii occidentale şi – nu mai puţin – asupra gândirii filosofice a momentului; revista va consacra două dintre numerele sale cele mai consistente (nr.19 şi nr. 20/1969) filosofiei lui Martin Heidegger.

Pe o linie similară, la Paris, sub conducerea lui Virgil Ierunca, în perioada anilor '51-'72 s-a situat revista „Caete de dor. Metafizică şi poezie", manifestând o evidentă (şi bine remarcată) tentaţie pentru o mai accentuată *modernizare* a mesajului publicistic; dar şi un anume gust pentru turnura filosofică a tratării şi tematicilor abordate. Mircea Eliade va scrie despre Kirkegaard, George Uscătescu va publica eseul intitulat *Ernst Jünger şi esenţa nihilismului* (veritabilă *radiografie* a ideilor filosofice pornind de la Nietzsche, Heidegger şi ajungând la Camus şi Jünger), Titus Bărbulescu se preocupa de *dimensiunea balcanică* a lui Ion Barbu, iar I.Cristu va scrie elogios despre *Rinocerii* lui Eugen Ionescu. Dezbateri cu pronunţată alură filosofică sunt de remarcat şi în „Fapta" („Foaie de luptă românească pentru ziua de azi şi de mâine"), creştin-naţională cu caracter evident anticomunist. Aparea în 1964 la Madrid avându-l redactor-şef pe Horia Stamatu. Mai trebuiesc amintite, ca publicaţii importante, „Semne. Revistă de gândire, artă şi literatură", la Paris 1960- 1963, „Prodomos. Foaie de gând şi apropiere creştină" la Freiburg im

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

Breisgau, „Mele. Carta Internacional de Poesia", fermecătoare revistă editată de Ştefan Baciu în Honolulu, ca şi revista „Dialog" fondată în 1977 de Cercul democrat al românilor din Germania, sau valoroasa „Revistă a Scriitorilor Români" apărută la München (1962-1990), organ al Societății Academice Române; şi nu pot fi trecute sub tăcere nici „Ethos", „Ființa Românească", „Agora", „Drum", „Lupta" ş.a.

2. Lupta cu derapajele rațiunii

Evenimentele şi situațiile pe care umanitatea veacului XX a fost silită să le traverseze, prin complexitatea lor, întunecă – dacă nu chiar – blochează, în mare parte, puterea de analiză, înțelegere şi reflecție asupra lor. Structura esențială a valorilor lumii de până nu demult suportase o devastatoare disoluție. După al doilea război mondial lumea căpătase un cu totul alt chip, necunoscut şi – în parte – *de-ne-cuprins* într-o normalitate a înțelegerii, pentru că, evident, se situase undeva dincolo de tot ceea ce până atunci se crezuse că ar aparține *Omenescului*. Veacul XX adusese în imensele lui prim-planuri acel „ceva" pe care Hannah Arendt, de pildă, îl va fi identificat drept „incompatibilitatea iritantă dintre puterea reală a omului modern (mai mare decât oricând înainte, atât de mare, încât omul ar putea pune sub semnul întrebării însăşi existența propriului său univers) şi neputința oamenilor moderni de a trăi într-o lume pe care propria lor putere a stabilit-o şi de a înțelege semnificația acestei lumi" (Arendt 2006: 8).

Ca şi Cehia, Ungaria, Polonia, țări căzute sub ocupația sovietică, şi România fusese practic evacuată cu totul în afara civilizației europene, modul în care se instrumentaseră aceste devastatoare demersuri (ca şi abominabilele efecte asupra popoarelor din răsăritul Europei) trecea cu totul neobservat pentru inteligența Occidentală. Ba mai mult – aşa cum atent observa Tony Judt – *rusofilia intelectualității franceze* atingea apogeul tocmai „în perioadele de maximă cruzime a regimului: 1935-1939 şi 1944-1956. Scriitorii, profesorii, artiştii, învățătorii şi jurnaliştii îl admirau adesea pe Stalin, nu în ciuda greşelilor sale, ci din cauza lor. Persoana şi cultul său erau mai seducătoare când ucidea oameni la scară industrială sau când procesele-spectacol dezvăluiau fața teatral-macabră a comunismului sovietic. (…) Păcatul fatal al fascismului fusese legat de obiectivele sale specifice. Țelurile comunismului, însă, erau impecabil de universale şi transcendente." (Judt 2008: 204).

Dar, surprinzător, mărturiile precum şi acuzele la adresa comunismului nu mai păstrau demult aspectul de noutate absolută. Potrivit unui studiu întocmit de Pierre Rigoulot intitulat *Imaginea lagărelor sovietice în Franța: un revelator al totalitarismului,* se putea vorbi deja despre o elocventă istorie încă din anul 1928 prin cartea scrisă de Raymond Duguet *O ocnă în Rusia roşie: Solovki, insulă a foamei, a supliciilor şi a morții.* Era adus în discuție unul dintre primele lagăre, situat în regiunea Mării Albe. În acelaşi an fuseseră publicate şi memoriile lui Iuri Bezsonov (intitulate *Cele 26 de închisori ale mele si evadarea mea de pe Solovki*) alături de care se mai puteau adăuga mențiunile asupra lagărelor şi a represiunii din URSS dintr-un raport redactat în 1932 de Rafael Abramovici, reprezentant al menşevicilor pe lângă Internaționala Socialistă. Şi cunoscutul prieten al lui Panait Istrati, Boris Suvarin, publicase în 1935 volumul *Stalin* şi în 1936 un *Bilanț al terorii*, iar André Gide în acea notorie *Întoarcere din URSS* (1936), precum şi în

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

Retuşurile publicate în anul următor evocase, cât se poate de limpede şi semnificativ, miile de deportări. Pe o asemenea listă mai puteau fi incluşi Ivan Solonievici (cu *Sârma ghimpată roşie*), Anton Ciliga (cu *Ţara marii minciuni*). Toate acestea la un loc erau cât se poate de elocvente şi convingătoare cu privire la imaginea concentraţionară a Uniunii Sovietice, la caracterul inuman al condiţiilor viaţă, de muncă, de hrană şi igienă, la represiunile îndreptate împotriva unor întregi grupuri sociale şi nu a unor indivizi consideraţi vinovaţi de ceva anume.

Franţa însă continua să refuze perceperea esenţei reale a regimului comunist. Când se va vorbi despre un număr de 16 milioane de bărbaţi şi femei deţinuţi în lagăre, comuniştii francezi vor nega această realitate. Netulburat, Sartre nu va conteni să susţină că URSS se află în tabăra progresului şi a păcii afirmând – împotriva oricăror evidenţe că „lagărele nu sunt parte integrantă a esenţei sale. Ele sunt poate o necesitate, dar o necesitate provizorie." (Rigoulot 2008: 578).

Acesta va fi şi argumentul pe care-l vor îmbrăţişa comuniştii francezi chiar şi peste zece ani când apărea *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici.* Comparând lagărele sovietice cu cele naziste, Soljeniţîn era cât se poate de explicit: „Asta era maşina de ucis. Ca să facem camere de gazare, nu aveam gaz". Ideea că lagărele sovietice nu se deosebesc cu nimic de cele naziste (şi că ele revelau din plin o aceeaşi natură totalitară între cele două sisteme), conchide Pierre Rigoulot, „a avut nevoie de 50 de ani pentru a se impune şi, încă, nu în chip unanim." (Rigoulot 2008: 581).

3. Contextul ideatic

În acest context, „naivitatea" intelectualilor noştri care tocmai reuşiseră să evadeze din raiul *fericirii comuniste* era de-a dreptul frapantă: *Europa nu-şi dă seama că i s-a amputat o parte din propriul trup?* – se întreba stupefiat exilatul Mircea Eliade în 1952. (Judt 2008: 193). Cât se poate de limpede răspunsul era nu! Pentru Franţa, politica lumii nu reuşea să fie gândită altfel decât prin prisma foarte îngustă a mult mai vechilor sale obsesii. Înţelegând lucrurile, cu toate implicaţiile lor adiacente, istoricul Tony Judt citează – spre edificare – memorabilele şi ironicele cuvinte ale lui Arthur Koestler, potrivit căruia intelectualii Parisului de după război („fluturaşii din Saint Germain des Prés"), nu făceau decât să tragă cu ochiul „la destrăbălarea Istoriei". Potrivit cu o astfel de *înţelegere* a lucrurilor – configurând o veritabilă paradigmă – inteligenţia franceză nu numai că se aventura în a face apologia violenţei şi brutalităţilor bolşevismului sovietic, dar nu se va sfii să emită afirmaţii de-a dreptul năucitoare. Iată-l, de pildă, pe Paul Éluard în 1948 într-o penibilă *confesiune* adresată bucureştenilor – la momentul acela – edificaţi cu supra-măsură privind *binefacerile* comunismului: „Vin dintr-o ţară în care nimeni nu mai râde, nimeni nu mai cântă. Franţa e în umbră. Voi, însă, aţi descoperit strălucirea Fericirii". (Ungureanu: 2006: 201).

Inevitabil, am rememorat cele de mai sus încercând o trecere în revistă a configuraţiei cu totul speciale, ca *mediu cultural*, a publicaţiilor literare înfiinţate de conaţionalii noştri pe mai toate meridianele exilului românesc. Menţionând că în paginile acestora întâlnim frecvent semnăturile unor Eliade, Uscătescu, Horia Stamatu, Mircea Popescu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ştefan Baciu, Vintilă Horia, George Ciorănescu, Grigore Gugler, Antoaneta Bodisco, Yvonne Rossignon, Ion Dumitru şi din perspectiva istorico-literară reamintind cât de importante erau

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

pentru aceştia identitatea naţională, culturală şi religioasă, ocuparea unor poziţii opuse faţă de constrângerile ideologice din patrie şi câştigarea unor puncte de vedere proprii în condiţii de libertate, nu vrem să se piardă din vedere faptul că o multitudine din textele publicate vădesc şi o vizibil-serioasă preocupare analitică ce se focalizează asupra aspectelor specifice totalitarismului, acesta considerat o apocalipsă spirituală ale cărei efecte determină o cumplită secătuire ontologică a adevărului în cultură. „Orice efort ontologic al înţelegerii creatoare, afirma George Uscătescu, a fost, în perioada proletcultului înlăturat, în numele unui nou pragmatism utilitarist, autonomia procesului estetic fiind considerată un lux. (…) Totul integrându-se în acel fenomen al timpului nostru, pe care Freud îl definea „das Unbehagen in der Kultur[4]". (Uscătescu 1972). Uscătescu nu va uita să reamintească lupta dramatică şi exemplară a lui Soljenitsin *împotriva politicii culturale şi a birocraţiei care o dirijează în Rusia,* ca şi împotriva cenzurii în literatură, cenzură impusă de indivizi *cu totul analfabeţi*; subliniind că la ora marilor răspunderi morale şi artistice, *nu oricine poate fi Soljenitsin* şi că nu oricine ar fi putut avea forţa, înainte de toate morală şi patetică, de a evoca dureroasa diatribă a lui Puşkin: *Ei ştiu să-şi iubească numai morţii.* Context în care revista nu uita să sublinieze semnificativ reîncorporarea abia post mortem în patrimoniul culturii din Republica Populară Română a unor Constantin Brâncuşi sau George Enescu.

4. Concluzii

Aspecte de factură similară vom întâlni în absolut toate publicaţiile exilului.

În paginile de mai sus am oferit numai câteva exemple pentru a demonstra că presa literară a exilului românesc a avut în permanenţă un caracter combativ. Axată fiind, în cea mai mare parte, pe un demers consecvent, ea încerca să determine o prezervare a spiritualităţii şi memoriei colective ca principale dimensiuni identitare. Această încercare, în paralel, se identifica şi cu un efort de asigurare a continuităţii cu realizările mai importante din punct de vedere cultural din perioada interbelică, adică cu tot ceea ce procesul de aculturaţie totalitară dorea în mod deliberat şi consecvent să distrugă. Faptul a presupus, inevitabil, acerbe confruntări cu ideologia stalinistă, transportând în întregime demersurile publicistice în sfera politicului.

[4] George Uscătescu, cel care făcea aceste profunde consideraţii în revista „Destin", nr. 24-25, în articolul intitulat Este posibilă întoarcerea sublinia în continuare: „opera de artă şi de cultură posedă o semnificaţie proprie, o dimensiune a ei, ireductibilă la altceva. O dimensiune ontologică deosebită, mai profundă decât profilul ei fenomenologic înscris în ordinea comunicativităţii ei. Această dimensiune ontologică implică un conţinut şi o accepţie a ei, ca valore,ca forţă noetică, care se deosebeşte, deşi se completează, de pulsiunea ei semantică şi intercomunicativă. Apropierea nostră de conţinutul şi semnificaţia operei de artă sau a operei literare, se realizează, cum mărturisea Merleau-Ponty, în „spiritul unei urgenţe ce depăşeşte orice fel de altă urgenţă". În spiritul acestei urgenţe, arta continuă a fi ceva mai mult , mai semnificativ, mai liber, decât un simplu muzeu imaginar, deschis canalelor marelui consum."

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)

Bibliografie

Arendt 2006: Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traducere Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Dicţionarul Comunismului, Bucureşti, Editura Polirom, 2008.

Eliade 1973: Mircea Eliade, *Fragments d'un journal*, traduit du roumain par Luc Badesco, vol.I, Paris, Editions Gallimard, 1973.

Judt 2008: Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, traducere Georgiana Perlea, postfaţă Mircea Mihăieş, Iaşi, Editura Polirom.

Levi 1989: Primo Levi, *Les Naufragés et les rescapés*, Paris, Editions Gallimard.

Rigoulot 2008: Pierre Rigoulot, Imaginea lagărelor sovietice în Franţa: un revelator al totalitarismului, în volumul *O noapte atât de lungă. Apogeul regimurilor totalitare în Europa 1935-1953* (coordonator Stéphan Courtois), Bucureşti, Editura Vremea.

Tismăneanu 2007: Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea Politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iaşi, Editura Polirom.

Todorov 1999: Tzvetan Todorov, *Abuzurile Memoriei*, Timişoara, Editura Amarcord, 1999.

Ungureanu 2006: Traian Ungureanu, *Despre securitate. România ţara lui „ca şi cum"*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Uscătescu 1972: George Uscătescu, *Este posibilă întoarcerea*, „Destin", caietul nr. 24-25.

Memory, Culture, Political & Identitary Significations in the Literary Press of the Romanian Exile

After the Soviet occupation, the communist regime started a powerful action to destroy the authentic Romanian culture. The result was an attempt to obliterate the Romanian identity. Our paper shows that in exile, editing different publications, many Romanian writers and journalists used press (including the literary one) to maintain memory and cultural identity. Thus, they promoted the Romanian spiritual values and the language as well.

Universitatea „Spiru Haret"
BUCUREŞTI, ROMÂNIA

BDD-V2668 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:09:23 UTC)